Türkiye Türkçesinde {-sa} Biçimbirimi Dışında Koşul Bildiren Söz Dizimsel ve Sözlüksel Birimler¹

Syntactic and Lexical Units That Express Conditional Except The Morpheme {-sa} in Turkish

Erol Sakallı*

Abstract: When the action in the main clause takes place only when certain conditions are fulfilled, this is called a conditional mood. The suffix given in the grammar books for this mood in Turkish is {-sa}. Some linguists, however, give this morpheme in the mood chapters, while some argue that it must be given in the gerunds chapters. This {-sa} is a common morpheme that is used almost in all Turkic dialects. However, there are some other structures in Turkish that convey the meaning of conditional without using this suffix. One of these is using {verb+DI+personal suffix} twice. The example “Ödevini bugün *bitirdin bitirdin*, bitirmedin, öğretmen sana çok kızacak” shows that when this structure is used twice it is followed by the negative form and it means “Ödevini bugün bitirmezsen, öğretmen sana çok kızacak.” Another structure is {fiil+Ar+kişi fiil+mAsInA}{dA/ama}, which can be used as {fiil+Ar+dI+kişi fiil+mAsInA} (dA/ama) and {fiil+(y)AcAk+kişi fiil+mAsInA} (dA/ama) as well. The example “Ödevi bugün *bitiririm bitirmesine de çok işim var*” shows that it has the same meaning and function as “Çok işim olmasa, ödevi bugün bitiririm”. The transitions or conjunctions aksi takdirde, yoksa, aksi halde, etc. also convey the meaning of conditional. The sentence “Ödevinizi bugün teslim ediniz. *Aksi takdirde*, dersten kalacaksınız.” gives the same meaning that the sentence “Ödevinizi bugün teslim etmezseniz, dersten kalacaksınız” gives. All in all, the suffix {-sa} is not the only way to make conditional sentences in Turkish. In this paper, I will focus on the structures that have the same meaning and function as {-sa} in Turkish, give examples and suggestions as to the inclusion of these structures in the grammar books.

Structured Abstract: As an agglutinative language, Turkish is so rich in terms of suffixes that most of the time, the grammarians tend to neglect the other aspects of the language such as syntax or lexis. This negligence is also true for the conditional mood. In almost all grammar books, the only marker for the conditional mood in Turkish is the suffix {-sa}. It is the morpheme that gives the meaning of *if* in English. For example, *ödevini bugün bitirmezsen, öğretmen sana çok kızacak* (*if you do not finish your homework today, the teacher will be*

¹ Bu makale IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Güneybatı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.

Assoc. Prof., Uşak University, Faculty of Arts and Science, Contemporary Turkish Dialects and Literature, South-West Turkish Dialects and Literatures

ORCID 0000-0001-9596-4686

esakalli@yahoo.com

Cite as/ Atıf: Sakallı, E. (2020). Türkiye Türkçesinde {-sa} biçimbirimi dışında koşul bildiren söz dizimsel ve sözlüksel birimler, *Turkish Studies - Language*, 15(1), 375-383. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39725>

Received/Geliş: 13 November/Kasım 2019

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 24 March/Mart 2020

Published/Yayın: 30 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

angry with you) is a conditional sentence and the verb is conjugated with {-sA}. However, the same meaning could be conveyed with several other syntactic and lexical markers as well.

One of these syntactic structures is {verb+DI(past)+personal suffix, verb+DI(past)+personal suffix verb+mA (neg.)+DI(past)+personal suffix}. The sentence *ödevini bugün bitirdin bitirdin, bitirmedin, öğretmen sana çok kızacak* will completely give the same meaning that the first sentence has (*if you do not finish your homework today, the teacher will be angry with you*). Essentially, these two sentences have the same meaning and both convey the meaning of conditional. Another syntactic structure that gives the same meaning with the above structures is {verb+Ar (pre. Simple)+personal suffix verb+mAsInA} (dA/ama [but]), which can also be used {verb+Ar+DI+personal suffix verb+mAsInA} (dA/ama) and {verb+(y)AcAk (future)+kişi (personal suffix) verb+mAsInA} (dA / ama). *Ödevi bugün bitiririm bitirmesine de çok işim var* (*I would finish the homework today but I have a lot to do*). This sentence could be rephrased as *çok işim olmasa, ödevi bitiririm* (*If I did not have a lot to do, I would finish my homework*). The important aspect here is the conjugation of the verb, which must be the present simple or the future or their compound tenses such as -ArDI+kişi (personal suffix) or -AcAkI+kişi (personal suffix). When the verb is conjugated with other tenses, the meaning of conditional is lost. For example, the sentence *Bir şeyler değişmişti değişmesine de, ne olduğunu henüz algılayamıyordum* (*there was something that changed, but I could not notice what it was*) does not convey the meaning of conditional. The syntactic structure here gives the meaning of contrast. Thirdly, some adverbial clauses also give the meaning of conditional. For example, *Ne yapıp yapıp bu işin önüne geçmelisin* (*No matter what you do/even if you do everything, you should prevent that*), with a slight difference in meaning, still gives the meaning of conditional.

Besides morphological and syntactic markers, the meaning of the conditional mood could also be conveyed with lexical markers. The conjunctions *ama* (*but*), *yoksa* (*or else, otherwise*), *aksi takdirde* (*or else, otherwise*), and *aksi halde* (*or else, otherwise*) do give the meaning of conditional. The sentence *ödevinizi bugün teslim ediniz, aksi takdirde dersten kalacaksınız* (*you should submit your homework today, or else you will fail the course*) has the meaning that the sentence *ödevinizi bugün teslim etmezseniz, dersten kalacaksınız* (*if you do not submit your homework today, you will fail the course*) has. Both sentences have the meaning of conditional; however, the former one does not have the suffix {-sA} while the latter does. The same is also true for *ama* (*but*). The sentence *Sana yardım ederim ama hiç vaktim yok* (*I would help you, but I have no time*) has exactly the same meaning that the sentence *biraz vaktim olsa, sana yardım ederim* (*if I have some time, I will help you*) has.

In conclusion, the suffix {-sA} is not the only way to convey the meaning of conditional in Turkish. It is one of the ways to make conditional sentences. However, Turkish has syntactic and lexical markers as well to convey the meaning of conditional. Therefore, these syntactic and lexical markers should also be included in the grammar books and the suffix {-sA} should not be treated as the only way to make conditional sentences. The morphological markers such as {-sA} are common in Turkish as it is an agglutinative language, but this does not and should not mean the negligence of other forms, both syntactic and lexical. Therefore, as in English, the sentences with the meaning of conditional without the suffix {-sA} could be given in the grammar books together with the suffix *Bir şeyler değişmişti değişmesine de, ne olduğunu henüz algılayamıyordum* and they could be named *implied conditional* or *indirect conditionals* in Turkish as they do not have the suffix {-sA} explicitly.

Key words: Syntax, Turkish, Conditional Suffix, The Morpheme {-sA}, Syntactic Units, Lexical Units.

Öz: Bir oluş veya kılışın bir şarta/koşula bağlı olduğunu belirtmek için kullanılan tasarlama kipine kimi bilim insanlarınca şart kipi, kimilerince de şart gerundiumu denir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde şart/koşul kipi ya da gerundiumu işaretleyicisi olarak {-sA} biçimbirimi verilmektedir. Bu biçimbirim hemen hemen bütün Türk yazı dillerinde aynıdır. Ne var ki, Türkiye Türkçesinde bu biçimbirim dışında da koşul bildiren yapılar vardır. Bunlardan biri {fiil+DI+kişi} yapısının ikili kullanımını takip eden olumsuz biçimdir. “*Ödevini bugün bitirdin bitirdin, bitirmedin, öğretmen sana çok kızacak*” örneğinde olduğu gibi bu yapı “*Ödevini bugün bitirmezsen, öğretmen sana çok kızacak.*” yapısıyla aynı anlamdadır. Koşul bildiren bir diğer yapı da {fiil+Ar+kişi fiil+mAsInA} (dA/ama) yapısıdır. Bu yapı {fiil+Ar+DI+kişi fiil+mAsInA} (dA/ama) ve {fiil+(y)AcAk+kişi fiil+mAsInA} (dA/ama) biçimlerinde de çoğaltılabilir. “*Ödevi bugün bitiririm bitirmesine de çok işim var*” örneği de “*Çok işim olmasa, ödevi bugün bitiririm*” yapısıyla aynı anlamdadır. *Aksi takdirde* bağlacı da koşul

bildiren yapılardan biridir. “*Ödevinizi bugün teslim ediniz. Aksi takdirde, dersten kalacaksınız.*” cümlesi, “*Ödevinizi bugün teslim etmezseniz, dersten kalacaksınız.*” cümlesiyle aynı anlamdadır. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde eylemin gerçekleşmesini koşula bağlamak için tek yapı {-sA} biçimbirimi değildir. Biz bu makalemizde Türkiye Türkçesinde {-sA} biçimbirimi dışında, koşul anlamı veren söz dizimsel ve sözlüksel birimler üzerinde duracak, bunların kullanımına örnekler verecek ve bu yapıların da dil bilgisi çalışmalarında ele alınması konusunda önerilerde bulunacağız.

Anahtar sözcükler: Söz Dizimi, Türkiye Türkçesi, Koşul Eki, {-sA} Biçimbirimi, Söz Dizimsel Birimler, Sözlüksel Birimler.

0. Giriş

Türkiye Türkçesi gramerlerinde koşul kipi işaretleyicisi olarak {-sA} eki verilegelmektedir. Eski Türkçe -sar / -ser ekinin devamı olan bu ek neredeyse tüm çağdaş Türk lehçelerinde –birkaç istisna ile- aynı şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, Saha Türkçesinde ekin sonundaki *r* korunmuş, Başkurt Türkçesinde ön ses *h*’ye dönüşmüştür².

Öte yandan {-sA} ekinin tasarlama kipleri içinde mi yoksa zarf-fiiller içinde mi ele alınması gerektiği de tartışılmaktadır. Tahir Nejat Gencan (1979) bu eki dilek-şart tasarlama kipi olarak ele alır ve “Yapılışı. – Eylem tabanlarına –se gelir. Bu ek, kalınlardan sonra –sa olur...Anlam Özelliği. – Bu kipin iç içe iki anlamı var: a) Dilek: *Yarın bize gelsen, arkadaşlarla gelseniz* (gelmenizi dilerim).

b) Koşul: *Birkaç kez okusa unutmayacak* (unutmamasının koşulu birkaç kez okumaktır).” şeklinde açıklama yapar.

Haydar Ediskun (2004 s. 184-185) da bu eki dilek-şart kipi olarak ele alır ve şunları söyler:

“A) Anlamı: 1) Eylemin yapılması **dileğini** bildirir: “Yarım kilo üzüm alsanız”... gibi. 2) Başka bir eylemin yapılabilmesi kendi eylemi **şart** olur: “Mektup yazsa cevap verirdim”... gibi. Dilek-şart kipi **şart** bildirdiği zaman, **dilek** anlamı kaybolur. B) Yapılışı: Fiil kök ya da gövdelerine – ünlüler uyumuna göre - -se ulanarak yapılır: Gel-se, oku-sam ... gibi. Dilek-şart kipi, II. tip kişi ekini alır.”

M. Kaya Bilgegil (2009) bu eki dilek kipleri (=İnşai Siga) başlığı altında ele alır ve bu ek için “şart anlamı taşıdığı zaman da, onu haber kipleri içinde mütalâa etmek lâzımdır.” der (s. 261).

Fuat Bozkurt (1995, s. 57-58) “dilek kavramı içeren isteme kipidir. Türkçede dilek-koşul kipi eylem kök ya da gövdelerine -sa /-se eki getirilerek oluşturulur... Koşul eki geçmişte -sar /-ser biçimindedir... Kimileyin koşullu tümcelerinde başında “eğer” bağlacı yer alır. Bu sözcük Türkçe kökenli değildir. Farsçadan dilimize geçmiştir. Bu nedenle kullanım zorunluluğu bulunmaz.” şeklinde bu eki açıklar.

Zeynep Korkmaz (2003, s. 676-693) da konuyu Dilek-Şart Kipi başlığı altında ele alır ve şunları söyler:

Bir oluş ve kılışı ‘şart’a veya ‘dilek, istek ve niyet’e bağlayan bir tasarlama kipidir. –sA eki ile kurulur. ‘Şart’ bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası bir yargı bildirmediği için de temel cümle zarfı durumundadır.

² Ekin Türk lehçelerindeki biçimi üzerine genel bir değerlendirme için bak. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –Fiil- Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013. 2. Baskı.*

Ekin tasarlama kipleri içinde değil de zarf fiiller başlığı altında incelenmesi gerektiğini ilk dile getiren Gürer Gülsevin'dir. G. Gülsevin *Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine* adlı makalesinde "cümlede hiçbir zaman yüklem görevi taşımayan (dilek bildiren birkaç özel kullanım dışında) -sA eki, gramerlerin, devamlı yüklem görevi üstlenen 'fiil kipleri' bölümünde değil, fiilden türemiş zarflar olan 'gerundiumlar' kısmında verilmelidir" (1990, 279) görüşünü savunmaktadır. Aynı şekilde, L. Karahan da *-sa / -se Eki Hakkında* adlı makalesinde şart ekinin zarf fiil ekleri bölümünde yer alması gerektiğini belirtmiştir (Karahan 1994, 474).

Gülsevin ve Karahan'ın bu görüşlerine karşı fikirler de sunulmuştur. Mustafa Öner *-mATI Gerundiumu Hakkında* adlı çalışmasında "Türkiye Türkoloji literatüründe, son zamanlarda başlamış bir münakaşaya göre, tasarlama kipi olan ve şahıs çekimine dâhil olan şart şekli, bir gerundium olarak kabul edilmektedir. Aynı fonksiyoncu yaklaşımla bütün birleşik cümle yapılarında, zarf gibi yer alan yardımcı cümlelerin gerundium olduğunu iddia etmek gerekirdi. Hâlbuki gerundiumun başlıca özelliği olan şahıssızlık (impersonality) bu birleşik cümlelerde söz konusu değildir." (2011, 68) diyerek; aynı şekilde Develi (1995, 94) de ekin tarihi ve çağdaş metinlerdeki örneklerini verdikten sonra "-sA morfemiyle kurulmuş ve şart, sebep, zaman gibi ifade alanlarıyla hiçbir ilgisi olmayan daha pek çok yapının mevcut olması, bu morfemi sadece bir iki fonksiyonundan hareketle 'zarf-fiil' kategorisine sokmamızı imkânsız kılmaktadır." diyerek Gülsevin ve Karahan'ın görüşlerini kabul etmemiştir.

Yukarıda anılan çalışmaların tamamında koşul anlamı vermek için {-sA} eki ele alınmaktadır. Ancak Türkçede {-sA} ekini kullanmadan çeşitli sözdizimsel ya da sözlüksel yapılarla da koşul anlamı verilebilmektedir. Bu yapılar

- 1- {fiil+DI+kişi, fiil+DI+kişi fiil+mA+DI+kişi} yapısı,
- 2- {fiil+Ar+kişi fiil+mAsInA dA/ama} yapısı,
- 3- Koşul anlamı temelinde kiplik bildiren sözdizimi yapıları,
- 4- *aksi takdirde, aksi hâlde, ama ve yoksa* bağlaçlarıdır.

1. {fiil+DI+kişi, fiil+DI+kişi fiil+mA+DI+kişi}

{-sA} eki kullanılmadan bitimli bir cümle yardımıyla koşul anlamının sağlandığı bu kuruluş Türkçe için oldukça tipiktir. "*Ödevini bugün bitirdin bitirdin, bitirmedin, öğretmen sana çok kızacak*" örneğinde olduğu gibi {-sA} eki kullanılmamıştır ancak hem bu cümleyi söyleyen hem de dinleyen bu cümlelerin aslında "*Ödevini bugün bitirmezsen, öğretmen sana çok kızacak*" cümlesiyle aynı anlamda olduğunu anlamaktadır. Bu yapının güçlü bir koşul bildirmesi cümleye bir nevi *tehdit* anlamı da katmaktadır ki, bu da yapının özellikle konuşanın muhatabını tehdit etmek, korkutmak gibi amaçları olduğunda daha yaygın kullanıldığını göstermektedir:

Şahsıma ait kıymetli bir koleksiyondan, sayıya vurursak, bana ait 15 parça sizde kalmış. O 15 parçayı getirdiniz getirdiniz, getirmediniz sizi 15 parçaya bölerim. (Kolpaçino 3. Devre)

örneğin de görüleceği üzere, bu yapı özellikle konuşma dilinde ve koşul anlamının güçlü olduğu ifadelerde sıkça kullanılmaktadır. Bu yapının {-sA} ile kurulan bir koşul cümlesi yerine kullanılması da anlam olarak bu ifadenin çok daha güçlü olduğunu, söylenen ifadenin dinleyen için önemli olduğunu ve bu koşul yerine getirilmezse muhtemelen dinleyenin çok büyük fırsatlar kaçıracağını belirtir. Nitekim bazı marketlerin düzenledikleri indirim kampanyalarına "aldın aldın" adını vermesi de bundan dolayıdır. Zira marketin mesajı oldukça açıktır: aldın aldın = eğer almazsan tüm bu indirimleri kaçıracaksın.

Bu yapının kullanılışı için başka bir örnek de şu şiirde yer almaktadır:

Sabrım bitme noktasında,
Bu son çağrım, **geldin geldin...**

Gönlüm karar odasında,
Bu son şansın, **geldin geldin...**

Yok, artık hiç lamı cimi.
Çekemem hiç kaprisini.
Biliyorsun adresimi,
Bu son şansın **geldin geldin...**

Hiç sorumlu tutma beni,
Unutursam yarın seni.
Boşluğunu başka biri
Doldurmadan **geldin geldin...**

(Murat İlkbahar, <https://www.antoloji.com/geldingeldinsiiri/>)

Şiirin dizelerinde görüldüğü üzere, *geldin geldin* ifadesi bir koşul ifadesidir ve hitap edilen kişiye *bu son şansın; eğer gelmezsen, bir şansın daha olmayacak* mesajını vermektedir.

2. {fiil+Ar+kişi fiil+mAsInA dA/ama}

Bu yapı da {-sA} eki kullanılmadan koşul anlamı vermektedir. “*Ödevi bugün bitiririm bitirmesine de çok işim var.*” örneğinden görüleceği üzere, bu ifade “*Çok işim olmasa, ödevi bugün bitiririm.*” anlamı vermektedir. Bu yapı, {fiil+Ar+dI+kişi fiil+mAsInA dA/ama} ve {fiil+(y)AcAk+kişi fiil+mAsInA dA/ama} biçimleriyle de kullanılmaktadır ancak burada seçilecek zaman kipi işin yapılabirliği yahut olasılığına göre değişmektedir. Örneğin,

Gelirdim gelmesine de, o saatte dersim var.

cümlesinde geniş zamanın hikâye çekiminin kullanılması, gelme işinin imkânsızlığını göstermektedir. Buradaki anlam *eğer dersim olmasa/olmasaydı gelirdim* anlamıdır ve buradan çıkarılacak sonuç *dersim var bu yüzden gel(e)meyeceğim* anlamıdır. Bir başka örnek olarak,

Geleceğim gelmesine de, o saatte dersim var.

cümlesinde kullanılan gelecek zaman yapısı ise gelme işinin olasılığını/yapılabirliğini göstermektedir. Buradaki anlam *geleceğim ama önce dersimin saatini ayarlamam/değiştirmem gerek ve ben bunu yapmanın bir yolunu bulacağım* anlamıdır. Bu cümleyi duyan biri, konuşanın geleceğini kolaylıkla anlayacaktır. Elbette bu iki örnekteki asıl önemli olan kullanılan zaman eklerinin anlamıyla ilgilidir. –AcAk kesin bir gelecek zaman gösterirken –Ir daha ziyade net olmayan, belirsiz bir gelecek anlamı vermektedir. Ancak her durumda da {fiil+Ar+kişi fiil+mAsInA dA/ama} yapısı {-sA} kullanmadan koşul anlamı vermektedir. Ayşe Kulin’in *Gece Sesleri* adlı eserindeki

Belki de apartmanda iki çift lafedecek bir iki ahbap edinirdi komşuların arasından. Edinirdi edinmesine de, onlar Bozova’yı bilmezlerdi ki! (Kulin, 2004:217)

sözleri de bu yapı için iyi bir örnek oluşturur. Bu ifadenin anlamı “eğer onlar Bozova’yı bilselerdi, komşuların arasından ahbap edinirdi.” ile aynıdır ve koşul ifade eder. Bir diğer örnek de Ali Lidar adlı şaire ait şiirde yer almaktadır:

*ben seni severim sevmesine de toplum buna hazır değil
nükleer denemeler kyoto sözleşmesi küresel ısınma falan*

...

*ben seni severim aslında da düzenim bozulur diye korkuyorum
durduk yere başımıza saçma sapan bir aşk çıkar...*

(Ali Lidar, <https://eksisozluk.com/alengirli-siir--2680671>)

Şiirin *ben seni severim sevmesine de toplum buna hazır değil dizesi ben seni severim (eğer) toplum buna hazır olsa* anlamı vermektedir. Aynı şekilde diğer dizedeki *ben seni severim aslında da düzenim bozulur diye korkuyorum* cümlesi de *ben severim (eğer) düzenimin bozulmasından korkmasam/korkuyor olmasam* anlamı vermektedir. Her iki cümlede de {-sA} eki kullanılmadan koşul anlamı verilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, bu yapının koşul bildirebilmesi için en temel unsur fiil çekiminde gelecek zaman, geniş zaman ya da bu zamanların hikâye/rivayet çekimlerinin kullanılmasıdır. Farklı zaman çekimleriyle kullanıldığı zaman bu yapı koşul bildirmemektedir:

Yaşadığım üç haftalık 'Yeni Dünya' serüveni, beni evime yabancılaştırmış mı diye yokladım kendimi. Bir şeyler değişmişti değişmesine de, ne olduğunu henüz algılayamıyordum (Uzuner, 2000:183).

Örnekte de görüldüğü üzere *değişmişti değişmesine de* ifadesi diğer örneklerdeki gibi {-sA}'lı bir yapının varlığını ima etmemektedir. Buradaki kullanım *zıtlık, ama, rağmen* anlamı vermektedir. Yani, *Bir şeyler değişmiş olmasına rağmen, değişenin ne olduğunu henüz algılayamıyordum* ya da *Bir şeyler değişmişti ama değişenin ne olduğunu henüz algılayamıyordum* gibi. Dolayısıyla bu yapıda koşul anlamını veren asıl öge geniş zaman, gelecek zaman veya bunların hikâye / rivayet çekimleridir.

3. Koşul anlamı temelinde kiplik bildiren söz dizimi yapıları

Gürkan, kipliğin yalnızca yüklemi ilgilendiren bir kavram olmadığını, kiplik anlamının yüklem dışında kimi zaman bir cümleyle kimi zaman ise cümleye ait parçalarla sağlandığını belirtmiş, ulaç işlevinde karşımıza çıkarak kiplik bildiren kimi sözdizimsel yapılar üzerinde durarak bu yapıların kiplik işaretleyicilerine dönüşmelerinin *dilbilgiselleşme* süreci sonunda gerçekleştiğini ortaya koymuştur (2016: 93):

Ne yapıp edip sorunu sessizce çözmek şarttı.

Ne yapıp yapıp bu işin önüne geçmelisin.

Görüldüğü üzere yukarıdaki yapılar her ne kadar *-ıp* ulacını taşıyalar da yüksek bir koşul anlamı barındırmaktadırlar. Her iki örnekte de olayların gerçekleşmesi bir koşula bağlıdır.

4. Sözlüksel birimler - Aksi takdirde, aksi hâlde, yoksa, ama bağlaçları

Aksi takdirde bağlacının sözlük anlamı olarak “aksi hâlde”, *aksi halde* bağlacının sözlük anlamı olarak “yoksa, öyle olmazsa, aksi takdirde” ve *yoksa* bağlacının sözlük anlamı olarak da “aksi takdirde” verilmektedir (GTS). Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta hepsinin eşanlamlı oldukları ve temel anlamın *öyle olmazsa* olduğudur. Yani, her ne kadar koşul eki {-sA} kullanılmasa da hem konuşan hem de dinleyen, söylenen ifadede bir koşul olduğunu anlayacaktır. Örneğin

Hamile kadına canı neyi yemek istiyorsa hemen vereceksiniz, yoksa çocuk çirkin olur! (Pamuk, 2008:14)

cümlesinde **yoksa** bağlacı doğrudan *eğer canı ne yemek istiyorsa vermezsen* anlamı vermektedir. Aynı şekilde

Bir dahi ayyaşlığını iştımeceğim! Yoksa senin başını keserim! (Fazıl, 1998:214)

cümlesinde **yoksa** bağlacı doğrudan *eğer bir dahi ayyaşlığını iştirsem* anlamı vermektedir. Aynı şekilde

O beni memnun etmeye çalışsın. Aksi hâlde dalarım herifi! (Cüceloğlu, 2001:20)

cümlesinde **aksi hâlde** bağlacı doğrudan *eğer memnun etmezse / memnun etmeye çalışmazsa* anlamı vermektedir. Efendioğlu (2006) pek çok bağlacın ya da bağlama edatının aslında cümle olduğundan, zamanla bu cümlelerin kalıplaşarak ve anlamlarını yitirerek edatlaşmış olduklarından bahseder. *Yoksa* bağlacı da bu tür bağlaçlardan biridir ve zaten *yok+i+se* biçiminde çekimlenmiş bir yan cümledir. Dolayısıyla, bu bağlacın derin yapıda bir koşul anlamı vermesi sıradışı bir durum değildir.

{-sa} biçim birimini kullanmadan, koşul anlamı veren bir diğer bağlaç da *ama* bağlacıdır.

Baskın verelim, diyecektim ama, bu mevsim, Kınalıada çekilmez. (Tahir, 2001:42)

cümlesinde **ama** bağlacı doğrudan *eğer Kınalıada çekilseydi/çekilir olsaydı, baskın verelim diyecektim* anlamı vermektedir.

Ama bağlacının pek çok işlevi olduğunu ve bunlardan birinin de koşul işlevi olduğunu Üstünova (2006:85) da ele alır. Araştırmacı şu örneği vererek *ama* bağlacının koşul işlevini gösterir: “Gelirim, ama sinemaya gideriz.” cümlesi ise ‘sinemaya gitmezsek, gelmem.’, anlamında yorumlanacaktır.” Belirtilmelidir ki, **ama** bağlacının eş anlamlısı olarak kullanılan **fakat**, **lakin** gibi bağlaçlar da aynı işleve sahiptir. Örneğin,

Size de yukarıdaki uygunsuz teklifi yapmak isterdim; fakat yolunu bilmiyorum. (Atay, 1984:625)

cümlesinde **fakat** bağlacı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi *eğer yolunu bilseydim/biliyor olsaydım, size de yukarıdaki uygunsuz teklifi yapmak isterdim.* anlamı vermektedir. Benzer örnekler çoğaltılabilir.

Yukarıda bahsedilen söz dizimsel ve sözlüksel birimlerin de koşul anlamı taşıması, Noam Chomsky (1965)’nin üretici dil bilgisi kuramında ortaya koyduğu derin yapı ve yüzey yapı ayrımı ile daha anlaşılabilir olacaktır. Chomsky’ye göre “bir dilbilgisinin söz dizimsel bileşeni, her cümle için anlamsal yorumunu belirleyen derin bir yapı ve fonetik yorumunu belirleyen bir yüzey yapısı belirtmelidir” (1965:16). Yani, Eker (2015:26)’in ifade ettiği gibi “derin yapı, zihinde var olduğu kabul edilen söz dizimsel kurallarla elde edilen soyut tümce yapıları ve bunların anlam içerikleri; yüzey yapı (surface structure) ise derin yapıların (deep structure) daha az soyut bir düzleme aktarılması ile ortaya çıkan yapıdır.” Etken ya da edilgen çatılı eylemler bu ayrım için iyi bir örnek oluşturabilir. Örneğin, *bütün işleri bitirdim* cümlesi etken bir çatıyken, *bütün işler tarafımdan bitirildi* cümlesi edilgen bir çatıdır. Yüzey yapıda, biçim olarak birbirinden farklı görünseler de, derin yapıda her ikisi de aynı anlamı vermektedir: *bütün işleri yapan kişi benim.*

Aynı şekilde, Sezer (1979) de derin yapı ve yüzey yapı ayrımından bahsettiği çalışmasında İngilizce *we like entertaining visitors* cümlesinin derin yapıda iki farklı anlama gelebileceğini, bunlardan birincisinin *eğlendirici konukları severiz* diğerinin de *konukları eğlendirmeyi severiz* olduğunu belirtir.

Burada sözü edilen mantıksal yaklaşım, {-sa} biçim birimini kullanmadan koşul anlamı verebilen ve yukarıda sözü edilen cümleler için de geçerlidir. Yüzey yapıda her ne kadar görülen geçmiş zaman eki ya da karşıtlık gösteren bir bağlaç kullanılsa da derin yapıda verilen anlam bir koşul içermektedir. Dolayısıyla, özellikle Türkçenin hem ana dili hem de yabancı dil olarak eğitim ve öğretiminde sadece yüzey yapı üzerinde değil, derin yapı üzerinde de durulmalı; farklı biçim birimlerin derin yapıda farklı anlamlar içerebileceği gösterilmelidir.

5. Sonuç ve öneriler

Türkiye Türkçesinde koşul anlamı vermek için kullanılan tek yapı {-sa} biçimbirimi değildir. Biçim bilgisel işaretleyiciler yanında, yukarıda bahsedilen kimi söz dizimsel ve sözlüksel yapılar da koşul anlamı vermektedir. Dolayısıyla Türkçenin dilbilgisi kitaplarında koşul başlığı

altında bu yapılara da yer verilmeli, koşul konusu işlevsel dilbilgisi anlayışıyla yeniden ele alınmalıdır.

Bu bahsedilen söz dizimsel ya da sözlüksel birimler için *dolaylı koşul* ya da *ima edilen koşul* gibi adlar kullanılabilir.

Özellikle Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında bu tür yapıların üzerinde özellikle durulmalıdır. Çünkü ana dili Türkçe olan bireyler için bunlar edinilmiş bilgiler olduğundan çoğu zaman üzerinde düşünmeden kullanılmaktadır. Ancak, *-DI* ekini sadece Görülen Geçmiş Zaman olarak öğrenen biri için bu tür yapıların anlamlandırılması oldukça zor olacaktır.

Kaynakça

- Atay, O. (1984). Tutunamayanlar (3. Baskı). İletişim Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). Türkçe dilbilgisi. Salkımsöğüt Yayınları.
- Bozkurt, F. (1995). Türkiye Türkçesi. Cem Yayınevi.
- Chomsky, N. (1965). Aspects of the theory of syntax. The M.I.T. Press.
- Cüceloğlu, D. (2001). Yetişkin çocuklar (22. Basım). Remzi Kitabevi.
- Ediskun, H. (2004). Türk dilbilgisi sesbilgisi-biçimbilgisi-cümlebilgisi. Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S. (2006). Cümle menşeli edatlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (31),#193-207#. <https://doi.org/10.14222/turkiyat804>
- Eker, S. (2015). Çağdaş Türk Dili. Grafiker Yayınları.
- Develi, H. (1995). “-sA eki nedir? Kip mi?, Zarf-fill mi?.” *İlmî Araştırmalar : Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*,(1). #91-94#.
- Fazıl, N. (1998). Yeniçeri (6. Basım). Büyük Doğu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). Dilbilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GTS. Güncel Türkçe sözlük. <www.tdk.gov.tr> erişim 03.05.2017.
- Gülsevin, G. (1990). “Türkçede –sA şart gerundiumu”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 467, 276-279.
- Gürkan, D. Ö. (2016). Türkçede belirteç işlevli bağımlı cümleler. Grafiker Yayınları.
- İlkbahar, M. <<https://www.antoloji.com/geldingeldinsiiri/>> erişim 03.05.2017.
- Karahan, L. (1995). “-sa / -se eki hakkında”. *Türk Dili*, (516), #471-474#.
- Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi). Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://doi.org/10.29000/rumelide.336587>
- Kulin, A. (2004). Gece sesleri (3. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Lidar, A. <<https://eksisozluk.com/alengirli-siir--2680671>> erişim 03.05.2017.
- Öner, M. (2011). Türkçe yazıları. Kesit Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). Masumiyet müzesi. İletişim Yayınları.
- Sezer, A. (1979). Üretimsel-dönüşümlü dilbilgisinin Türkçe’ye uygulanması üzerine bir gözlem. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 26-27, #165-172#.
- Sezer, Ş. (2016) Kolpaçino 3. Devre [Film]. Türkiye.

Tahir, K. (2001). Kurt kanunu (8. Basım). Tekin Yayınevi.

Uzuner, B. (2000). İki yeşil su samuru (36. Basım). Remzi Kitabevi.

Üstünova, K. (2006). Ama'nın işlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(10), #79-92#. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.316115>